

יהודה בורלא - ריאליסט לירי שגלה מעירו

מאת בן-ציון יהושע

יהודה בורלא (1887-1969) הוא מספר הסיפורים של ספרותנו. כמה סמליות יש בעובדה שבורלא הלך לעולמו בליל שבת כ"ז במרחשוון תש"ל (8.11.1969), כאשר הסב עם משפחתו לשולחן השבת וסיפר, כדרכו, סיפור שלאחר הסעודה. הוא היה מספר סיפורים מעצם ברייתו. לשונו הסיפורית הייתה קולחת כלשונו של מספר עממי, העומד בשער בת רבים ומספר את סיפוריו למאזיניו פעורי הפה.

כפי שהעיד על עצמו, את כשרון הסיפור נטל מאמו בת לרב יעקב תורג'מן מחברון, אשר שעות ארוכות סיפרה כמעין המתגבר ובכשרון רב מעשיות לבני הבית. את המורשת הלמדנית שלו, המשלבת דברי חכמים ופיסות קבלה, נטל מאבות משפחת בורלא, שאמרו עליהם כי היו תקיפים כבית שמאי וענווי-רוח כבית הלל.

יצירתו של יהודה בורלא, בסיפור וברומן, היא אחד המקורות המופלאים לחשיפת ההווה הספרדית בארץ-ישראל בכלל ובירושלים בפרט. יצירתו בנויה מעגלים מעגלים המשתזרים זה בזה – החצר הירושלמית, העדה, הקהילה, השכונה ומשם למעגל הגדול – תמונת ההווה הירושלמית.

שליטתו בשפות אירופיות, כמו בשפות מזרחיות, פתחה בפניו את ספרות העולם ויצירתו ממזגת בתוכה לא רק את הדמיון המזרחי הלוהט אלא גם את הריאליזם של הרומן האירופי המודרני. בורלא הכיר היטב גם את הספרות הערבית החדשה ואף כתב עליה דברי ביקורת. יש להניח שגם ספרות זו השפיעה על יצירתו של בורלא.

בורלא פתח צוהר ספרותי לעולמם של יהודי ספרד והמזרח, ותיקי היישוב שהכו שרשים בירושלים מדורי דורות. בורלא הכיר את עולמם העשיר היכרות אישית וינק ממקורותיהם. אוזן חדה הייתה לו לשיג ושיח שלהם, הוא קלט את קולותיהם ותרגמם ללשון הספרות.

ביצירותיו מחזיר אותנו בורלא במנהרת הזמן אל ירושלים העות'מנית ומנציח בכלים ספרותיים אותה הווה שנעלמה מחיינו. חצרות העיר העתיקה ושכונותיה הישנות של ירושלים הן בימת החזיון לרבים מסיפוריו. כאן, בדרך ללא מוצא, נרקמו אהבות, שנאות, אכזבות ושברון לב. כאן צמחו שעות של שמחה וימים של דאבון לב, דמע ומכאוב. השליטים בחיי הגיבורים הם הגורל, המזל והכוכב. גיבוריו מביאים במו ידיהם הרס על

עצמם בתפיסתם הפטאלית. גורלם דומה לגורל גיבורי הספרות העולמית, הנושאים את זרע אובדנם. גיבוריו הם אובדי דרך ושבויים בידי יצריהם עד לאבדון.

בורלא אמן הסיפור יודע לשזור חוטי עלילה, המקיימים מתח פנימי ומתח חיצוני שאינם מותירים בידי הקורא אפשרות להינתק מן העלילה עד תומה. לא אחת עושה בורלא שימוש בפאתוס מוגזם, השאוב מן המסורת של הסיפור העממי. הוא מצליח לשלב מציאות ודמיון למקשה אחת. היו שמצאו דמיון בתיאור החי והתוסס של דמויותיו לבין עולמם של יהודי עיירות מזרח אירופה כדי כך שכינו אותו 'מנדלי של יהדות המזרח'.¹

ראה מרדכי אבישר, 'קסם המזרח בסיפורי בורלא', 'מעריב', 14 נובמבר 1969, עמ' 31.

היהודי הספרדי והיהודי המזרחי היו אבני הייסוד ביצירתו. הוא ידע לדובב את המזרח, יהודים ולא יהודים, בטבעיות של בן משפחה המספר את סיפור קרוביו. עם זאת, הסיפור שלו מעוגן באגן הים התיכון בכלל ובירושלים בפרט.

סיפוריו גם בעלי מימד אוניברסלי ומתחוללים בהם נפתולי גורל ומשחקי יצרים, האופייניים לאדם באשר הוא אדם. בכך טבוע חותם של מודרניות אירופית ביצירתו. הוא הצליח לארוג אריג משובח בעל מוטיבים אגדיים וגושי מציאות מן השוק, מן השכונה ומן החצר.

גיבוריו הם ספרדים ואנשי המזרח. כמעט שלא כתב על אשכנזים, אף-על-פי שרוב ימיו חי בתוכם וגם אשתו מרים הייתה אשכנזיה ממוצא רוסי. שפת הקשר הראשונית שלהם הייתה גרמנית. העיד על כך בורלא: "כל סופר כותב רק על סביבתו. על המקומות והאנשים שהוא מכיר. גיבורי קרובים לי. אני מכירם יפה!"

בורלא היה בוגר בית המדרש למורים של חברת ה'עזרה' מייסודם של יהודי גרמניה, שלשון ההוראה בו הייתה גרמנית. משנת 1912 היה מורה בבית-ספר בירושלים, בימי מלחמת העולם הראשונה כיהן כמתורגמן בצבא התורכי בשל שליטתו בשפות רבות. בשנת 1919, בתום המלחמה יצא לדמשק וכיהן בה כמנהל בתי-הספר העבריים של ההסתדרות הציונית. בשנת 1922 חזר לארץ והמשיך לעסוק בהוראה עד שנת 1930 בזיכרון יעקב ובבית הספר הריאלי בחיפה. באותה שנה הועמד בראש

המחלקה הערבית של הסתדרות העובדים. לימים היה פעיל מאוד באגודת הסופרים וכיהן גם כיו"ר האגודה. שנים רבות עסק בעסקי ציבור.

סיפורו הראשון 'לונה', שראה אור ראשון ב'האזרח' (תרע"ט-1919), שבעריכתו של ש. בן-ציון, אביו של נחום גוטמן, הפנה את אור הזרקורים אל היוצר הספרדי הירושלמי, בן 32, שכבר היה מאחוריו רקורד עשיר² ומייד זכה למקום של כבוד בספרות העברית. ש. בן-ציון עודד אותו מאוד להמשיך וליצור. הנובלה 'לונה' נחשבת לפנינה ביצירתו. זהו סיפורו של מולא עובדיה עטליוף, בוכרי עשיר ובעל חצר בשכונת הבוכרים בירושלים, גבר כבד-בשר בן ארבעים המבקש לשאת את הנערה לונה, נכדתה היתומה של בוליסה בלנקה. בורלא הצעיר מתגלה ב'לונה' כיוצר נועז לתקופתו בתיאור הארוטי שלו:

יום יום בצאתו מבית-התפילה נכנס הוא אל הגן. אוכל פת שחרית ושותה במנוחה ובהסבה על הדרגש, וכשהחום מתגבר הוא בא ויושב שעות ארוכות אצל המעון הקטן, ששם לונה מתהלכת. כלפי הבריות יושב הוא כמשגיח בעבודת הגן שתיעשה כראוי, וכלפי עצמו, - מסתכל הוא בלונה, בקומה ובשבתה, בעבודתה ובכל הליכותיה.

והרבה יש לו להסתכל ולראות בלונה.

הנה היא יושבת בקרבתו, בד' אמותיו כמעט, כפופת גב על קבוצת כלים שהיא שוטפת וממרקת במים, וזרועותיה החשופות, שצבע עורן לבן-ורדי, מתמלאות ונמתחות מתוכן עד המרפק... והנה בשעה אחרת, פורסת לונה כלי כבסים אחדים על החבל הגבוה, כשהיא לבושה בחולצה האדומה והדקה...[שקופה] והוא משרה את מבטיו על חזה זה המתרומם ויורד בשעת מלאכה – כאילו מצפה הוא לנס, לרוח שאינה מצויה, שתבוא ותרים פעם חולצה דקה זו עוד במשהו.

וכששוטפת לונה את הרצפה בכפיפת גוף, יקרה שיבהיק וייגלה לרגע מתחת שמלתה פס לבן-ורדי מירכה – וזרם דם חם עובר אז בגופו של מולא עובדיה, לבו רוטט רגעים אחדים מדפיקות קלות ונוחות המביאות אחריהן מורך ועייפות בכל אבריו... ויש

שמתוך עבודה נופלות שתי צמותיה על חזה – הצמות הצהובות הללו הקלועות תמיד באופן רשלני, ודומות אז לשרשרות זהב עבות הנתונות במסגרת על פתח לבה – אז, רואה את עצמו מולא עובדיה כעני עומד פתח זה, ולבו וכל קרביו דוחים ודוחפים אותו ממקומו לקום ולשלוח יד...

עיני לונה, הכחולות וקטנות, השוכנות ענוות בפניה העגולים והעצובים תמיד, מטילות לפעמים בחטיפת מבטי צניעות ובושה על 'האדון' היושב על יד הפתח – ופוגשות בעיניו המביטות אליה ישר, במבטים גלויים, לוחטים, תובעניים... כשם שנאמר על נרות חנוכה 'ורק לראותם בלבד'. גם גיבורו של בורלא רואה, משתוקק לגעת, אבל לא יעז לעשות זאת.

בורלא תיאר את אצילי הדור הישן, אנשים ונשים לימודי ניסיון וחכמת חיים, המפזרים סביבם אור של חסד, רגש ורצון טוב. מצד שני, עסק בקשי-יום, נפשות אילמות של אנשים השבוים ביד יצריהם וביד הגורל המתעתע.

הרומן 'אשתו השנואה', שראה אור ראשון בשנת 1925, קבע את מקומו של בורלא בספרות העברית. הרומן חשף יוצר ריאליסט לירי, המציג את גיבוריו ללא קישוט וללא תוספת נופך. הוא מציג אותם על חולשותיהם ועל מעלותיהם. אנשים של יצרים ואנשים של כבוד. בורלא מחפש תמיד את האדם הבודד על נפתולי חייו ומאבקו עם מר גורלו. הוא אינו עושה אידיאליזציה של הספרדי המצוי אלא מתאר גם את צדדיו החלשים באופן ריאליסטי. בעיניו הפקוחות הוא קולט היטב את הטיפוסים שמסביבו ומצייר את האווירה, הפולקלור והמנהגים. ב'אשתו השנואה', למשל מלווה את הקורא תחושה שהמספר אוחז בידינו ומוביל אותנו בצעדים בטוחים אל פנים הבית הספרדי על אירועיו – שמחותיו ומכאוביו³.

גברת איטה ילין, שהייתה מושפעת מאוד מהתיאור הריאליסטי של יהודה בורלא, הייתה בטוחה שהיא מזהה את דאוד השולחני, גיבורו של בורלא, הרודה במשפחתו. היא לא יכלה לעצור בעד זעמה ותקפה את 'המזוהה' ברחוב בחרפות ובגידופים על התנהגותו כלפי משפחתו. הזקן המותקף על לא

עוול בכפו בא הביתה ונתן דרור לכעסו. הוא עשה שמות ברהיטי הבית והיכה את אשתו מכות נמרצות בהאשמה שהיא מספרת לשכנות על המתחולל בבית פנימה ואלו הולכות ומספרות לבורלא. (ראיון עם בורלא מאת אייזיק רמבה, מעריב, 13.6.69)

בקובץ 'נשים'.

ב'אשתו השנואה' (1928), מתוארים הלבטים בחיי הנישואין של דאוד חדד והסבל האילם של אשתו, שנשא בלא אהבה משום שנכנע ללחצים של אימו. לבטיו ומלחמת היצרים שלו, הכוללת 'פזילה' לעבר נשים אחרות, מתוארים על רקע חיי יהודי המזרח בעיר העתיקה בירושלים. בקטע הבא מתוך 'אשתו השנואה' יוצא דאוד חדד למסעותיו על גגות העיר העתיקה כדי לחזות בנשים היפהפיות של העיר העתיקה, שהרי 'נפל בחיק אשה אשר לא יאהבנה'. דאוד הופך למציצן כפייתי בנשים, שאינו מוצא מנוחה לנפשו:

"ובהיות דאוד מצוי בין הערביים בין הגגות, הולך ומטפס לפעמים לבטלה מבית לבית, בין קירות מגבילים בין חצר לחצר, ועומק אפל של עשרות מטרים פעור מתחת רגליו – והתפלא בעצמו על אומץ לבו זה. אשר לא יפחד ולא יירא לנפשו מדרכי סכנה אלה – הוא שהנהו פחדן ורך לבב" והוא מהתל עם עצמו ואומר: "הי הי דאוד... ואולי תמצא פעם את עצמך, אם ירצה השטן, מרוסק ומנופץ גולגולת באחת החצרות האפלות למטה".

(52)

בורלא יודע את סודות הארוטיקה. הוא מוביל את בעל היצרים אל היעד הנשי, הוא מצליח בפעולת הריכוך וכשכבר נדמה שהפריצות תחגוג בעוד רגע, מפעיל בורלא במפתיע את מערכת בלמי החירום של המוסר הצרוף ובעל היצרים מובל אחר כבוד על-ידי אשתו אל אימו הרודה בו ביד ברזל. גם הקורא של בורלא נסחף, כי הנה בעוד רגע ייקרא תיאורים...אללה יוסתור.

המציצן הכפייתי דאוד חומק מאשתו השנואה ומאמו השתלטנית ועורך סיורי גגות כשעיניו נשואות לא פחות ולא יותר ליפהפיה ארמנית הגרה בסמוך לביתו:

בבוקר חג השבועות לאחר תיקון שבועות. השמש זורחת במלוא הדרה. הוא עולה לגג כשהוא לבוש חלוק-בית קל. בג ביתו

מזדקף קיר הפורש צל גדול. הוא העביר את מבטו אל כל הרוחות – צדדים – דממה בכול. אחרי רגעים אחדים עלה בלבו הרעיון, לנסות פעם ולרדת... [שימו לב – פעם ראשונה שהוא אוזר אומץ לב ומנסה לממש את המאוויים שלו!] ...אל חצר הארמנית, אל סוילה. כבר זכה להביא לה פעמים אחדות כוס קוניאק או פרחים נאים... הוא מיהר וטיפס דרך שלוש החצרות המפרידות בין חצרו לחצרה ועמד על גג ביתה. גם פה לא נראה איש בחצר. [לפנינו סיפור רומיאו-דאוד ויוליה הלא היא סוילה]. אחרי שהותו רגעים אחדים – על הגג – אמר לחזור – אך ברגע זה יצאה סוילה מן המטבח שבפינה, כשפניה וזרועותיה החשופות רטובות מן הרחצה.

כאן יש תפנית בסיפור הוא אינו עוזב את שדה המערכה אלא נשאר לצפות ולחשוק ואולי יקרה משהו מסעיר יותר. דאוד-רומיאו קורא לה מלמעלה:

"בוקר אושר לך, סית סוילה!"

"אה, כואג'ה דאוד... ובקרך מאושר – מה היום? אה, כן, היום חג לכם – 'כל שנה ואתה שלום'. היא ניגבה את ידיה וסידרה את שערותיה.

למרות שהדברים כתובים עברית. הטקסט הזה הוא ערבי באופן ברור. כך מדברים דוברי ערבית. שימו לב איך גבר בראשית המאה העשרים הולך שבי אחרי שיקסה וזאת יודעת לכבוש את לבו. שימו לב לדיאלוג בין רומיאו ליוליה, לאחר שרומיאו-דאוד מתלונן שחם על הגג מחמת השמש היוקדת. היא אומרת:

"יצילנו האל, מסכן אתה"

"את מרחמת עלי ואינך אומרת לנו 'בוירום' אחד?" – בבקשה בטורקית.

"כלום אפשר לדעת אנה אתה 'משליך' את עיניך? [כמו להשליך חכה]

"הריני משליכן אל חצרך – גברת סוילה"

"הטרם תדע, כי אין תופסים כלום בעיניים?"

"ואת אינך יודעת את המשל אשר אצלנו: החכם עיניו בראשו-אה?"

"כן... אך המשל אומר: מוטב ציפור אחת ביד ממאה עפות באוויר... אתה תמיד כל ציפוריך עפות באוויר"

"והנה את מהלכת פה על הקרקע"

"ובכל זאת אינך יודע לתופסני"

"הנני לנסות"

וכשדאוד המגורה עד מוות מבקש לרדת אליה בסולם כדי לבצע בה את זממו, [בלמי החרום של בורלא נכנסים לפעולה] הוא נתקל לפתע באימו ובאשתו השנואה הנוזפת בו: 'האם איבדת לגמרי את ה'גודיזמו' (היהדות) שלך ואת כבודך?' ברגע הקריטי אשתו תופסת אותו בקלקלתו ומחזירה, לעת עתה, את ה'גיבור' שלה לדרך הישר. הירידה בסולם אל הארמנית הנחשקת היא גם ירידה מטפורית אל בורות נשברים של התנהגות. דאוד עומד בודד בפני אימו ואשתו הזועמות. בורלא אוהב לתאר ניגודים חמורים בין בעל לאשתו. בולטת גם נטייתו של בורלא לחיים של קדושה ומוסריות טהורה. סופר בן זמננו היה מתחיל את הסיפור בחדר המיטות של סילוה, בו היא מודיעה לו: "מזל טוב בקרוב תהיה אבא". מכאן מתחיל מסע אל נבכי הנפש שלו, של סילוה, של אימו וכמובן של דאוד. כולם שוכבים על מיטת הפסיכיאטר.

שנה מאוחר יותר (1929) מפרסם בורלא את 'נפתולי אדם', המסופר בגוף ראשון על רקע ההווי הדמשקאי. רחמו מסתבך באהבה אומללה, שהגורל האכזר גזר, שלא תמצא את סיפוקה, וחיייו הם שורה ארוכה של ייסורים ועינויי נפש:

כשצעקתי אז בלי דעת מחלונות ביתי, היו אנשי הבית חושבים ומאמינים כי לקיתי בדעתי... ואכן מרוב הכלימה והמבוכה שנפלו עלי – שתקתי כליל. כששאלוני וביקשוני להגיד להם מה רצוני ומה חפצי – לא עניתים אלא 'הן' או 'לאו'... לא ידעתי מה אענה... ראשי המה עלי כזרם אשר בטחנת המים... נבהלתי אחר כך מאשר עשיתי... האם אני, המוכה ביד האל, האם גבר כמוני – חסר אונים ויכולת, המוטל גלמוד ובודד בפינת ביתו – האני אדבר עזות על בורא עולם?

הטוב שבין סיפורי הנשים שלו הוא הסיפור 'בקדושה'⁴, בקובץ 'נשים'. שהתפרסם בשנת 1935, שבו מתוארים על רקע חיי העיר העתיקה ייסוריה של בוסה רבקה, שלאחר שנים של עקרות ואהבה לבעלה היא משיאה לו

אישה שנייה, צעירה, כדי שבעלה יחבוק בן. הקנאה היוקדת שבוסה רבקה יורדת אליה היא קטרזיס שממנו היא יוצאת בהזדככות נפש של אישה המשלימה עם גורלה. החדירה של בורלא לעולם הנפש של גיבורת הסיפור עושה יצירה זו להישג ספרותי.

כבר בפתיח לסיפור הוא מביא תיאור 'ארכיטקטוני' של חצרות העיר העתיקה, המגובבות זו על גבי זו. הוא יוצא מתמונת המאקרו אל תמונת המיקרו, עד שהוא מתמקד בחצרו של חכם רבי יעקב חי לבית אלחנן:

הרבה בתים וחצרות קיימים בעיר העתיקה ירושלים מדורות עברו... איך יתכן שבני אדם מיושבים בדעתם יקימו בתים וחצרות שאינם מיושבים כל עיקר על מכונם, ושכל צורתם אינה אלא גיבוב נדבכי-אבנים וערימות אצטבאות על גבי אדמה עקובה ועשויה הדורים הדורים, חיבור מבויות [מבואות] אפלים על יד קמרונות נמוכים ועל יד סימטאות עקומות שנמשכות כנחש עקלתון – עד שכל אלה מתערבים ומסתכסכים זה בזה וזה על זה, ומתוכם עולים, כביכול, בתים וחצרות שאפלתם מרובה על אורותם, והעקום מרובה בהם על הישר והטפל עודף על העיקר. אלא שהמתגוררים בדירות אלו לא מצאו בהן, חלילה, כל דופי ואדרבא היו מרגישים עצמם בהן בטוב ובנעימים כאילו ישבו בפלטרין של שרים ורוזנים...

יצירת מופת אחרת היא הרומן 'עלילות עקביה', שפרסם בשנת 1939. עלילותיו תחילתן באנטוליה שבתורכיה והמשכן בירושלים. במכחול של אמן חדר בורלא אל נבכי הנפש של גיבורו עקביה, הנודד בין מצוקי אנטוליה, ותיאר את עלילותיו, אהבותיו ולבטיו. תוך שימוש באלמנט של חלום משבץ בורלא בסיפור גם דמויות מיתולוגיות מסיפורי עמים. מציאות ודמיון מתמזגים לחלום ושברו:

הרי, למשל, חלם פעם, שלקחו אותו אנשים גדולים, בעלי קומה רמה, שזקנם יורד עד ברכיהם – כעין אנשים קדמונים – והרכיבו אותו על גבה של חיה אחת, ספק אריה ספק דוב או זאב גדול. והוא החזיק ברעמתה של אותה חיה ועלה יחד עם האנשים במעלות הרים, שמכוסים שלג גם בימות הקיץ; והללו אמרו לו, שהם מעלים אותו אל הרי אררט. שם סחו לו, יראה

את נח הצדיק; שכן נח לא מת והוא מצוי שם עם בני אדם רבים, מבניהם של שם, חם ויפת... והחיה שרכב עליה, החלה מזנקת ומדלגת בהשתוללות רבה והיה חושש, שתפילנו ותשבור כל עצמותיו – הרים ידו וחבט חביטה גדולה על ראשה והמיתה. אז נתעורר..

עקביה הנער התמים הולך ומחכים ככל שעלילותיו מתפתחות ומתקדמות והוא מוכן לעלייה לארץ ישראל. הוא עצמו פושט צורה ולובש צורה עד היותו בירושלים לדמות מיתולוגית בעצמו, בן דמותו של שמשון הגיבור, אולי של דוד מול גולית, היוצא למאבק כוחות מול פייאד הערבי, איש אלים הנוהג בעריצות כלפי היהודים. המנצח הוא עקביה-שמשון הגיבור, שזרועותיו כשני מטילי ברזל, מגינם של יהודי העיר העתיקה.

אמר עקביה לאוזני רעיו: הגידו לו, יהודים, שאני אומר לו... אם יש ישבן [אם יש לו ביצים] במכנסיו יצא להאבק עמי. אם יפילני ארצה – הריני נותן לירה זהב זו, תתהא לו פרס ממני... ישתה בכספי, ישתה כל השבוע. ואם אפילו אני – איני מבקש דבר, רק שיגיש ליבידו ספל קהוה לעיני כול. היידי! ועקביה הפשיל שרווליו, תלה כנפי קונבסו בחגורתו והיה מוכן ומזומן להיאבק עמו...

חזר עקביה ואמר במתינות: הגידו לו: הרי עוד תנאי: אם יפילני ארצה, מוכן אני לצחצח נעליו יום יום... לעיני כול... פה בשער החנות... כעבד לאדוני. או שאשים אני לעיני כול את רגלי על צווארו והוא יגיש לי קהוה מידו. שמע הערבי ודמו להט. קם, חציו זועם וחציו זועק, ואמר: יאללה! בוא ואמעך אותך תולעת טמאה."

ותוך כדי שירת ותשר דבורה וברק בן אבינועם ביום ההוא לאמור: "בפרוע פרעות בישראל, בהתנדב עם"

הערבי הענק הורם פתאום בידי עקביה אל על והיה מטלטל רגליו לכאן ולכאן ופתאום הורידו עקביה על פניו ארצה ונתן רגלו על צווארו. בקעו קולות אדירים: יחי עקביה! יחי!"

בורלא גילה עניין רב גם בדמויות היסטוריות ובפרשיות היסטוריות ונתן להן ביטוי ספרותי. כך הרומן רחב היריעה 'באופק', שראה אור בין השנים 1943-1947, ובו תיאר את חייו של מבשר הציונות הדתית יהודה חי אלקלעי (1798-1878), יליד סארייבו, שלא רק הטיף לשיבת ציון כפתרון לשאלת היהודים בגולה, אלא קיים בעצמו את מצוות יישוב הארץ.⁵

⁵ במידה רבה הצגת דמותו של אלקלעי הייתה משקל נגד חובית לעומת הביקורת הנוקבת שלו כלפי הראשון לציון יעקב מאיר, שייצג עולם ישן וחסר מעוף.

במידה רבה הצגת דמותו של אלקלעי הייתה משקל נגד חיובית לעומת הביקורת הנוקבת שלו כלפי הראשון לציון יעקב מאיר, שייצג עולם ישן וחסר מעוף.

כך ב'אלה מסעות יהודה הלוי'.

ביד אמן מצליח בורלא גם לחדור לעולמם של הבדווים במדבר, לשחזר את לשונם ואת שיחם ושיגם, בתוך הנוף המדברי. כך הוא מתאר את נוף ארץ הגופרית והמלח, נוף ארץ מולדתם של אוהלי קידר:

בין הררי עוז רמים וקרחים, זעומי-פנים ואיתני-מראה, אלה הקיימים למאות רכסיהם בדממת-שממון מדורי-דורות, כנושאים בחובם ועל שיא פסגותיהם זעם מארת אלוהים קודרים, על פשע לא נודע ועל חטאת-קדומים נשכחה...נפתולי קני-סוף וסבכי ערבות נחל, זרי מראה ונעדרי-שם – יעמדו זקופי-קומה, צפופים וצמודים כאילו יגנו, כחומה שומרת אמונים, על העמקים הטובים והמבורכים לבל תתפרץ אל תוכם, מבין צלעי ההרים, קללת מדבר הציה...ליד העמקים ובתוכם, אהלים שחורים, בודדים למשכנותיהם-מגוריהם, אהלי-קדר נטויים, גאים באדמתם-נחלתם...
(מתוך 'להטי-קריה' בקובץ "בלי כוכב")

יצירתו של בורלא עשירה לא רק בעלילה פיקנטית אלא יש בה בצד היסוד הסיפורי החזק גם הגות ומוסר- השפל שנכתבו מתוך מניעים מוסריים. על הכול עולה יכולתו הנראטיבית. הוא יודע ליטול סיפור מן החיים ולהפכו ליצירה ספרותית מרתקת.

בימת החיזיון שלו יוצאת מירושלים אל ארץ ישראל המערבית והמזרחית, מרחיקה לכת עד דגסטן בקווקז ("סנונית ראשונה"), מצפינה לאנטוליה שבתורכיה ושבה ויורדת אל בגדאד, דמשק וביירות, יורדת דרומה למצרים ופונה מערבה אל אוראן באלג'יר. בורלא הוא השליט באגן הים התיכון העושה כבשלו עם גיבוריו שאותם הוא מכיר לפני ולפנים, על אורח חייהם, מנהגיהם ולשונם ואותם הוא מנייד במרחב הקרוב לליבו.

תולדותיו

יהודה בורלא נולד בירושלים בשנת בשלהי שנת תרמ"ו-1886, נצר למשפחת רבנים ספרדית מאיזמיר שעלתה ארצה לפני כ-300 שנה. משפחת בורלא מחזיקה בחזקה את מפתחות קבר רחל העוברים מדור לדור במשפחה. בורלא למד בחדר ולימים בבית המדרש למורים מייסודה של חברת 'העזרה'. בורלא היה מראשי הלוחמים במלחמת השפות. בורלא העיד על ההפגנה הנועזת שבה תלמידי הסמינר קרעו את מחברות הגרמנית שלהם וכל הדרך מבית ספר 'למל' ועד הקונסוליה הגרמנית, שעמדה בצומת הרחובות הנביאים-ישעיהו, הייתה מכוסה קרעי מחברות. בורלא מוביל המרד נגד הגרמניזציה, שביקשה שלימודי המדעים בטכניון העברי יתנהלו בגרמנית. בורלא פתח מוסד הוראה מתחרה על טהרת הלשון העברית, שבו לימד חינו. הודות למאבקו בעל גבי העיתונות של התקופה ובפעולות הסברה בקרב התלמידים ניצחה הלשון העברית את הגרמנית.⁶

ראיון איזק רמבה עם בורלא, מעריב, 13.6.69, עמ' 16. המחנך אפרים כהן רייס, מספר על מאבקו של בורלא ב'עזרה', שכהן רייס שימש מנהל במוסדותיה (ראה אפרים כהן-רייס, מזכרונות איש ירושלים, מהדורה שנייה, ירושלים יולי 1967, עמ' 339-342).

שנות ההוראה שלו בקהילה היהודית בדמשק שלאחר מלחמת העולם הראשונה העניקו לו חוויות חריפות, שנתן להן ביטוי אומנותי ביצירתו המאוחרת יותר.

בוגריו הספרדים של בית המדרש למורים של 'העזרה' יהודה בורלא, יצחק שמי והמחנך דוד אבישר חיפשו את קירבתם של ה'מוסקובים' של תנועת 'פועלי ציון', שמנהיגיו בירושלים היו יצחק בן-צבי, אחיו הסופר אהרן ראובני בעל הטרילוגיה 'עד ירושלים' וי"ח ברנר. מספר על כך בורלא⁷:

⁶ ראיון איזק רמבה עם בורלא, מעריב, 13.6.69, עמ' 16. המחנך אפרים כהן רייס, מספר על מאבקו של בורלא ב'עזרה', שכהן רייס שימש מנהל במוסדותיה (ראה אפרים כהן-רייס, מזכרונות איש ירושלים, מהדורה שנייה, ירושלים יולי 1967, עמ' 339-342).

⁷ ראיון איזק רמבה עם בורלא, מעריב, 13.6.69, עמ' 16. המחנך אפרים כהן רייס, מספר על מאבקו של בורלא ב'עזרה', שכהן רייס שימש מנהל במוסדותיה (ראה אפרים כהן-רייס, מזכרונות איש ירושלים, מהדורה שנייה, ירושלים יולי 1967, עמ' 339-342).

על טיבה של ידידותנו עם ראשי 'פועלי ציון': אנו שלושת הצעירים "הספרדים"⁸: יצחק שמי, [שזכה לתהילה בזכות 6 סיפורים קצרים שפירסם. הוא נחשב לסופר ערבי שכתב בעברית] דוד אבישר, [מורה ומחנך ואיש ציבור מובהק] ואני [יהודה בורלא] בורלא הכניס את הספרדים למרכאות משום שיצחק שמי ודוד אבישר היו בני עדות המזרח.

נצטרפנו אל ראשי פועלי ציון לא מטעם מפלגתי, אלא מהוקרתנו את אישיותם הנלכבה. אנו לא היינו חברים במפלגה כל עיקר והם אף לא ניסו לדבר אל לבנו להצטרף למפלגה (לאחר שהודענו פעם שאין רצוננו בכך). הם קיבלונו ואהדונו כמות שאנו, לפי מה שאנו וכן אנו אותם. זו היתה ידידות צרופה לישמה [ההדגשה במקור!] מתחילתה וכך נשארה כל הימים.

ראה יהודה בורלא, "הרפתקה נוסח ראשונים", 'מעריב', 14.11.69, עמ' 29. סיפור של שיתוף פעולה אלים בין חבורת המוסקובים לספרדים, כנגד יהודי בוכארי עשיר, שבורלא מכנה אותו 'המנוול'. משבוצעה המשימה החבורה שתתה לשכרה.

"בגבור השפעת היין על חברנו הטוב בן צבי היה יוצא כפעם בפעם משורת הרוקדים. לקראת מעקה המרפסת, מרים רגלו בכוונה פשוטה וברורה לפסוע מעל המעקה שבקומה השניה של החלל... וכל שמנענו אותו בכל פעם מצעוד צעד כזה, היה חוזר ומתחמק מהשורה, מתקרב למעקה ברגל מורמה מעלה מעלה כדי למלא חפץ תמים ונעים זה: לצעוד קדימה... קדימה... שמה..."

מי הכיר צד זה באישיותו של הנשיא השני יצחק בן-צבי?

קירבתו לחוגים של יוצאי רוסיה הביאה לנישואיו למרים, ילידת אודסה, ששמעה בנעוריה את הרצאותיהם של חכמי אודסה ביאליק, ז'בוטינסקי, קלוזנר ואחרים שהחזירו במאזיניהם אווירה ציונית שקירבה אותה לארץ ישראל. בחוגים של 'פועלי ציון' בירושלים הכירה את בורלא ונישאה לו. בזמן היכרותם דיברו השניים גרמנית משום שרעייתו לעתיד לא ידעה

ראה יהודה בורלא, "הרפתקה נוסח ראשונים", 'מעריב', 14.11.69, עמ' 29. סיפור של שיתוף פעולה אלים בין חבורת המוסקובים לספרדים, כנגד בוכארי עשיר שבורלא מכנה אותו 'המנוול'. משבוצעה המשימה החבורה שתתה לשכרה. "בגבור השפעת היין על חברנו הטוב בן צבי היה יוצא כפעם בפעם משורת הרוקדים. לקראת מעקה המרפסת, מרים רגלו בכוונה פשוטה וברורה לפסוע מעל המעקה שבקומה השניה של החלל... וכל שמנענו אותו בכל פעם מצעוד צעד כזה, היה חוזר ומתחמק מהשורה, מתקרב למעקה ברגל מורמה מעלה מעלה כדי למלא חפץ תמים ונעים זה: לצעוד קדימה... קדימה... שמה..."

אז עברית. הוריו של בורלא לא מיחו בידו, אבל אימה של מרים הזילה דמעות. עד מהרה מרים האודסאית נטמעה בהוויה הספרדית, אורח החיים בבית בורלא היה ספרדי תחת השגחתה של החמות הספרדית. ביאליק היה גאה מאוד בזיווג המעורב הזה.

בורלא ידע ללחום על עקרונותיו בעוצמה שאינה אופיינית לסופרים בני דורו: חמישים שנה לאחר המערכה נגד 'העזרה' והלשון הגרמנית, בית ספר למל- המרד הגדול נגד הלשון הגרמנית – המחברות בגרמנית הקרועות והפזורות מלמל ועד השגרירות הגרמנית ששכנה בצומת הרחובות ישעיהו-הנביאים.

ראיון אייזק רמבה עם בורלא, מעריב, 13.6.69, עמ' 16.
 המחנך אפרים כהן רייס, מספר על מאבקו של בורלא ב'עזרה',
 שכהן רייס שימש מנהל במוסדותיה (ראה אפרים כהן-רייס,
 מזכרונות איש ירושלים, מהדורה שנייה, ירושלים יולי 1967,
 עמ' 339-342).

יצא בורלא בן ה-80 למאבק נגד דוד בן-גוריון ולמען לוי אשכול. עשרות שנים הלך בורלא אחרי בן-גוריון בעיניים עצומות וענה אחריו אמן בדביקות. כשבן-גוריון החל לתקוף את ראש הממשלה אשכול, שהוא עצמו מינה אותו, יצא בורלא במכתב גלוי נגד בן-גוריון:

...אני בתומי יחסתי לך לא פעם בעל-פה ובכתב משהו, ניצוץ מכוחם של נביאי ישראל, והוקרתיך והערצתיך על הגדולות והנצורות שפעלת. אולם כשהגיע יום המבחן נגלית כאדם שכיח, ששאיפותיו האישיות ותאוותיו השליליות הן המכריעות....

בורלא חתם 'בשברון לב'. הדברים כאבו מאוד לבן-גוריון ויום אחד התקשר לביתו של בורלא. בורלא המופתע שאל את בן-גוריון: "אתה עוד מדבר אלי, אחרי מה שקרה בינינו?" ובן-גוריון השיב: "שום דבר לא קרה. דבר לא קרה!" בורלא היה מאושר שהאיש שהעריץ אינו נוטר לו איבה. בורלא גם נאבק במימסד הספרדי הרבני השמרני ובעיקר נגד הראשון לציון הרב יעקב מאיר, שלא הלכו בדרכו של בורלא, שהיה מקורב לתנועה הציונית הסוציאליסטית.

כשפתח בורלא את ועידת אגודת הסופרים העברים, שנערכה בירושלים לאחר מלחמת ששת הימים כשהאופוריה הייתה בשיאה, אמר בורלא: "למראה המעמד הזה, אין מלים אשר תבענה המון רגשותינו כאותן שתי מלים שנתדובבו בפי אבותינו, שהיו עומדות רגליהם בשערי ירושלים, -

לאמור: היינו כחולמים". באמירה הזאת תמצת בורלא את יחסו לירושלים, שממנה גלה ועשה מיטב שנותיו בחיפה ובתל-אביב.⁹

בורלא נמנה עם הסופרים ג. שופמן, ש. שלום, א. קריב ויעקב אורלנד שאבא חושי שיכן בחיפה. בשנותיו האחרונות שב בורלא והתגורר בתל-אביב, שבה סעדו ילדיו אותו ואת אשתו. בניו הם: הסופר, הצייר והמוסיקאי עודד בורלא; הסופר, המילונאי, המתרגם והמחזאי יאיר בורלא; בתו צרויה בן-נון והסופרת, מתרגמת ומעצבת תלבושות לתיאטרון עפרה בורלא-אדר.

בורלא בעיני דורו

כשביאליק קיבל מבורלא את ספרו 'נפתולי אדם' (תל-אביב 1928) הוא כתב לבורלא: "ביום שבא לידי בלעתי כולו. אכן יודע אתה לספר". בהזדמנות אחרת כתב לו ביאליק: "יודע אתה כמה אני מוקיר את כשרונך הסיפורי שאיני יודע חבר לו במחנה מספרינו". בורלא העריך מאוד את משפטו של ברנר ושלח לו את סיפורו 'לונה' וקבע בינו לבין עצמו, שאם ברנר יתן את ברכתו ימשיך לכתוב ואם יפסול את כתיבתו – יחדל. ברנר ראה בו 'צ'כוב עברי' ועודד אותו בראשית דרכו: "לך וכתוב, כי בעל כשרון אתה", אבל יעץ לבורלא שלא לכתוב שירים. בורלא היה אסיר תודה על העצה הזאת שקיבל מברנר וחדל לכתוב שירה¹⁰. אולם, לימים פירסם בחרוזים את "אלה מסעות רבי יהודה הלוי" (1959), שנכתב בסגנון המקאמה. גם הסיפור 'שואל ולינדה הקראית' נכתב בלשון חרוזה בסגנון המקאמה. במעין התנצלות כותב בורלא: "בעבור היות זאת הלשון כשלעצמה יפה והדורה ובעיקר בעבור היותה מדויקה בקיצורה, שלו באתי לכתוב הכל בלשון רגילה, מפורטה, כי אז הוצרכתי לכתוב מסכתא אריכתא".

בורלא פתח בפני אנשי העלייה השנייה והשלישית את המזרח הרומנטי. עד אז יהודי מזרח אירופה לא הכירו את יהודי המזרח השוכנים בערבות אסיה¹¹. כתב על כך העיתונאי המנוח אייזיק רמבה: "עוד בימי נעורי חשתי קירבה אל בורלא, בילדותנו, בעיירות הקטנטנות שבגבולות פולין, ראינו את ארץ

ישראל בדמויות גיבורי הרומאנים של יהודה בורלא. הארץ אשר ראינו בחזוננו, זו שהכרנו מהתנ"ך היתה מעולפת בצעיף מסתורין של המזרח. בורלא היה בשבילנו הארץ-ישראלי שבסופרים העבריים שבדור. הוא הוביל אותנו על פני סימטאותיהם של ירושלים, ירושלים של חלומותינו. הוא צייר לפנינו את הטיפוסים עשירי הגוונים של תושבי הארץ הוותיקים החיים בה מדורי דורות. בורלא חשף לפנינו, ילדי ישראל שבגלות אירופה, את סודותיו של המזרח הקסום" (מעריב, 13.6.1969).

הם ראו בהם "אזיאטים חמומי מזג החיים בעולם זר ומוזר ורווי מסתורין". ראיון של איזיק רמבה עם בורלא, מעריב 13.6.69, עמ' 16. בורלא הוא שקרע ליהודי מזרח אירופה צוהר לעולמם של יהודי המזרח. מיצירותיו תורגמו לאידיש ולאנגלית. בורלא היה סופר פורה, בעל סגנון חם ועשיר-צבעים, שיצר במשך 50 שנים רצופות (1919-1969). מיצירותיו הנודעות: 'בלי כוכב' (1920, 1937), מחיי הבדווים, 'אשתו השנואה' (1928), 'נזרה', 'בקדושה' (1935); 'מערכות', 'נפתולי אדם' (1929); 'בת ציון' (1930, 1931); 'עלילות עקביה' (1939), זיכה אותו בפרס ביאליק; 'כיסופים', 'מאבק' (זיכה אותו בפרס אוסישקין). על מפעל חייו זכה בורלא בפרס ישראל.

לשוננו של בורלא

בורלא היה בקי בכל רזיהן ומכמניהן של לשונות גיבוריו. לשוננו הקולחת, השואבת מן העברית הספרדית, הֶעֱשִׂירָה הן את הלשון העברית והן את הספרות העברית באמרות כנף ומשלי חכמים שתירגם מספרדית ומערבית ושיבץ ביצירתו. תרומתו הלשונית של בורלא ללשון העברית היא גדולה וראויה להיחקר. הוא הכניס ללשון העברית את העברית הספרדית הדשנה והצבעונית הרוויה סממני פולקלור מזרחי, המשובץ אמרי-חכמים ומשלי-עם מתורגמים מערבית ומלאדינו – שפות שרווחו בזמנו. אם מגדלי עשה כן לגבי היידיש שהריק אותה ללשון העברית, בורלא תרם תרומתו בלאדינו ובערבית. אנו קוראים דיאלוגים בעברית צחה, שנתפרו ממקורם הערבי או הספרדי. למי שאמון אצל המנהגים, הפתגמים ומטבעות הלשון השגורים במרחב, אף שהדיאלוגים נאמרים עברית מקורם הערבי או הספרדי בולט¹².

הנה כמה מהם:

"הבדואי יקח נקמתו אחרי ארבעים שנה – ויאמר: הקדמתי!" (אל בדוי יאכד תארו בעד ארבעין – ויקול: בפרת). "האל יסתירנו" – אללה יוסתור; "רחוק מאיתנו" – באעאד מינה; "שלא ידע עולם" – לשון נקייה למי שלא ידע אישה; "הוי אנשי אמת" – יא נאס אל חלאל; "אחסה באלוהים מן השטן" – אעוזו בלה מן אשיטן; "האל ירבה טובך" – פִתֵר כִּירָךְ; "יחליק האל דרכך"; "ילדים, אל הסוסים! רמחו!" (טוסו מהר כרומח); "גלוי לעין השמש" – אַשְפָּרָה כָּפֶר. בורלא מביא גם לא מעט קללות אוטנטיות כמו: "ישחיר האל את פניו"; "יחרב ביתו"; "קללת אלוהים עליו". כשדאוד ב'אשתו השנואה' רוצה להנעים לכלתו שתרגיש כמו בארץ מוצאה הוא אומר: "שתיקה 'פליזר' (נועם) ו'גוסטו' (חפץ) כמו במעונה", "ידיים מבורכות" – בינדיג'אס מאנוס! יש והוא מביא ביטויים בתורכית, בערבית ובלאדינו במקורם ומוסיף בסוגריים את תרגומם העברי. הוא גם מביא טרמינולוגיה מקובלת באותם ימים ותרגומה העברי לצידה, כגון 'הקימאדה' (כינוי לכנסיית הקבר), אבוקטו (עורך דין), פורסינטו (אחוזים למאה), אונטאג'י (ערום). אשוגר (נדוניה), 'בלנקיריה' ו'ריקמוס' (בגדי רקמה לנדוניה).

אישה; "הוי אנשי אמת" – יא נאס אל חלאל; "אחסה באלוהים מן השטן" – אעוזו בלה מן אשיטן; "האל ירבה טובך" – פִתֵר כִּירָךְ; "יחליק האל דרכך"; "ילדים, אל הסוסים! רמחו!" (טוסו מהר כרומח); "גלוי לעין השמש" – אַשְפָּרָה כָּפֶר. בורלא מביא גם לא מעט קללות אוטנטיות כמו: "ישחיר האל את פניו"; "יחרב ביתו"; "קללת אלוהים עליו". כשדאוד ב'אשתו השנואה' רוצה להנעים לכלתו שתרגיש כמו בארץ מוצאה הוא אומר: "שתיקה 'פליזר' (נועם) ו'גוסטו' (חפץ) כמו במעונה", "ידיים מבורכות" – בינדיג'אס מאנוס! יש והוא מביא ביטויים בתורכית, בערבית ובלאדינו במקורם ומוסיף בסוגריים את תרגומם העברי. הוא גם מביא טרמינולוגיה מקובלת באותם ימים ותרגומה העברי לצידה, כגון 'הקימאדה' (כינוי לכנסיית הקבר), אבוקטו (עורך דין), פורסינטו (אחוזים למאה), אונטאג'י (ערום). אשוגר (נדוניה), 'בלנקיריה' ו'ריקמוס' (בגדי רקמה לנדוניה).

לחקרי לשון, פולקלור ומסורות עממיות ואפילו חוקרי היישוב הישן – ספריו של בורלא הם אוצר בלום של מידע השמור לטובת המתעניין. שפע החומר המשמש כאילוסטרציה לסיפור הבורלאי ומוסיף לו ארומה וטעם של עוד. ראוי הוא בורלא, שיצירותיו הנבחרות ישובצו בתוכנית הלימודים לא רק בשל יכולתו האמנותית של המספר אלא גם בשל העולם המופלא שאיננו

עוד, שבורלא נתן לו לבוש ספרותי ושימר אותו כיון טוב בין דפי יצירתו
העניפה.